

ЕКСКУРСІЙ ЯК ФОРМА ОРГАНІЗАЦІЇ ДОЗВІЛЛЯ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті висвітлюються питання організації дозвілля школярів у другій половині ХІХ – на початку ХХ століття. Описуються екскурсії, подорожі та прогулянки як форми організації дозвіллевої діяльності. Схарактеризовано основні соціальні інститути, які забезпечували організацію екскурсій та подорожей. Наведено приклади проведення екскурсій різних видів. Звертається увага на труднощі становлення даної форми дозвіллевої діяльності у другій половині ХІХ – на початку ХХ століття.

Ключові слова: дозвілля, форми організації дозвілля, екскурсії, подорожі, прогулянки, школярі.

Постановка проблеми. Пріоритетним напрямом національної освітньої системи визначено всебічний розвиток, гармонійність і цілісність особистості, розвиток її здібностей та обдарувань. Потужним резервом для вирішення поставленого завдання є забезпечення й поглиблення виховного потенціалу дозвілля школярів, під час якого задовольняється значний комплекс їх потреб, відбувається становлення, збагачення й удосконалення суб'єктивно-соціального та духовного досвіду.

Проте, як свідчить сьогодення, організація дозвілля сучасних школярів не може не викликати занепокоєння, адже саме в ній криється соціальна небезпека, яка сприяє розвитку у суспільстві негативних явищ, злочинів, наркоманії, алкоголізму.

Вивчення історико-педагогічних джерел з питань організації дозвілля у вітчизняному педагогічному просторі, їх адаптація до сьогодення та творче використання надбань минулих поколінь може сприяти вирішенню сучасних проблем педагогічно доцільної організації дозвілля.

Аналіз досліджень і публікацій. Про актуальність зазначеної проблеми свідчить зростання інтересу вітчизняних і зарубіжних учених до її вивчення. У цьому контексті науковцями досліджується досить широкий спектр питань, зокрема: сутність, структура та функції дозвіллевої діяльності (І. Бойчев, О. Молчан, І. Петрова, Ю. Стрельцов, Б. Титов, Г. Усачова, Н. Яременко та ін.); психолого-педагогічні аспекти дозвілля, його роль у розвитку та самореалізації особистості (М. Аріарський, О. Гриценко, І. Зязюн, М. Каплан, В. Кірсанов, І. Новикова, Л. Маркова, О. Сасихов, В. Тріодій, Н. Цимбалюк та ін.); організація дозвіллевої діяльності школярів (Є. Акнаєв, С. Ашмаков, М. Бушканець, Г. Волощенко, Т. Дем'янюк, Г. Євтеєва, Г. Кловак, В. Коротеєва, С. Литвиненко, В. Лукмонова, Г. Майборода, А. Макаренко, О. Мелік-Пашаєв, Н. Путіловська, В. Ручкіна, В. Сухомлинський, Т. Сущенко, В. Терський, Н. Черігуха, В. Шпак, П. Щербань та ін.).

Метою статті є розгляд становлення екскурсій як форми організації дозвіллевої діяльності школярів у другій половині ХІХ – на початку ХХ століття.

Виклад основного матеріалу. Друга половина XIX століття характеризується зрушеннями у різних сферах діяльності, зокрема у педагогічній. Реалізація нових освітніх завдань вимагала розширення та переосмислення форм організації як навчальної, так і дозвілленої діяльності школярів. З огляду на це особливого значення набула проблема організації екскурсій, подорожей та прогулянок. На думку тогочасних педагогів-практиків, організація цієї форми проведення вільного часу учнів дозволяла вирішувати низку педагогічних задач. По-перше, екскурсії та прогулянки значно розширювали світогляд дитини, збагачували її власний життєвий досвід та дозволяли отримувати нові корисні знання. По-друге, діти під час екскурсій чи прогулянок мали можливість спілкуватися з різними людьми, що давало можливість формувати необхідні соціальні правила та норми поведінки. По-третє, екскурсії чи прогулянки на дозвіллі якнайкраще сприяли зміцненню фізичного та психічного здоров'я дитини [1; 2; 4].

У залежності від того, ким була організована екскурсія чи прогулянка (навчальним закладом, громадською організацією, сім'єю), їх класифікації різнились. Так, шкільні загальноосвітні екскурсії здебільшого поділяли на далекі, близькі, пішохідні, на потязі, на пароплаві тощо. Майже до кінця XIX століття перевага надавалася близьким екскурсіям, тривалість яких не мала перевищувати 8 днів [2]. Проте саме у далеких літніх пішохідних екскурсіях деякі педагоги вбачали найкращі «педагогічно-гігієнічні» можливості [2]. Організація загальноосвітніх екскурсій та прогулянок під час шкільних канікул, окрім навчально-пізнавальних завдань (наочне підтвердження вивченого матеріалу, накопичення нових знань та ін.), реалізовувала виховний потенціал (збагачувала внутрішній світ дитини, накопичувала позитивні емоції тощо), а також дозволяла зблизитися сім'ї зі школою та вчителю з вихованцями [1, с. 135 – 136;]. Згідно з даними звіту про освітні екскурсії по Російській імперії за 1910 рік, із загальної кількості учасників екскурсій нараховувалося 446 учнів, що становило 66 % від загальної кількості екскурсантів. Серед них учнів сільських шкіл – 252 чоловіки, міських початкових – 183 та учнів середніх навчальних закладів – 11 [3]. У цьому ж звіті А. Бородін подає перелік екскурсійних маршрутів, які діяли влітку 1910 року з кількістю груп та учасників екскурсій:

№ 1. Крим. Москва – Київ – Катеринослав – Кривий ріг – Миколаїв – Одеса – Ялта та околиці – Севастополь – Бахчисарай – Москва, 27 днів, 6 груп.

№ 2. Крим. Москва – Київ – Одеса – Севастополь – Бахчисарай, Ялта та околиці – Севастополь – Москва, 30 днів, 3 групи (всього по маршрутах 1, 2 – 256 учасників).

№ 3. Волга. Москва – Ростов Великий – Ярославль – Н. Новгород. – Казань – Самара – Саратов – Астрахань – Н. Новгород – Москва, 25 днів, 3 групи (96 учасників).

№ 4. Волга – Кама. Москва – Ярославль – Н. Новгород – Казань – Перм – Москва, 16 днів, 1 група (48 учасників).

№ 5. Урал. Москва – Н. Новгород – Казань – Перм – ст. Тепла Гора – гора Качканар – Нижній Тагіл – Єкатеринбург – Каштим – Златоуст – ст. Сімська – Уфа – Самара – Москва, 28 днів, 1 група (22 учасника).

№ 6. Кавказ. Москва – Новоросійськ – Адлер – Красна Поляна – Адлер – Нов.

Афон – Сухумі – Батумі – Чаква – Тифліс – Військово-Грузинська дорога – Владикавказ – Царицин – Н. Новгород, 30 днів, 5 груп.

№ 7. Кавказ. Москва – Дарг-Кох – Військово-Осетинська дорога – Кутаїсі – Тифліс – Чаква – Батумі – Сухумі – Н. Афон – Новоросійськ – Москва, 34 дні, 1 група.

№ 8. Кавказ. Москва – Баку – Тифліс – Боржомі – Ахальцих – Абастуман – Зекарський перевал – Багдад – Кутаїсі – Чаква – Батумі – Сухумі – Н. Афон – Новоросійськ – Москва, 33 дні, 1 група.

№ 9. Кавказ. Москва – Новоросійськ – Н. Афон – Сухумі – Батумі – Чаква – Кутаїсі – Тифліс – Єреван – Ечміадзинь – Ани – Тифліс – Баку – Москва, 32 дні, 1 група (всього по маршрутах 6 – 9 – 256 учасників).

№ 10. Північ. Москва – Вологда – Тотьма – В. Устюг – Архангельськ – Соловецький монастир – Варде – Архангельськ – Москва, 26 днів, 1 група (31 учасник) [3].

Незважаючи на корисність проведення загальноосвітніх екскурсій навчальними закладами, їх запровадження відбувалося повільно. Головною причиною цього науковці та педагоги-практики називали високу вартість екскурсії [1; 3]. З цієї причини учні незаможних батьків не мали змоги брати в них участь. Враховуючи навчально-виховні можливості шкільних екскурсій, уряд приймає ряд законів та положень, які дозволяють зменшити плату за проїзд наземним чи водним транспортом на час канікул. Окрім цього, необхідно було завчасно подати прохання губернатору міста на отримання дозволу для її проведення, зазначивши, куди збирається екскурсія [4].

Альтернативою у вирішенні питання влаштування екскурсій для школярів у канікулярний час, стала їх організація громадськими об'єднаннями, комітетами та товариствами.

Прикладом такого об'єднання було «Товариство організації мандрівок учнів Сумського реального училища для ознайомлення з Вітчизною», створене у 1897 році директором училища Грицаєм. У своїй діяльності товариство не лише займалося організацією екскурсій учнів, а й давало змогу взяти участь у екскурсії дітям, які мали матеріальні труднощі.

А. Клопов, описуючи досвід роботи Добросільського народного товариства, одним із напрямків його роботи називає організацію освітніх екскурсій. Учасниками екскурсій були в основному учні двокласного училища с. Добре, а також сільська молодь та деякі селяни. За кілька років Добросільське народне товариство організувало екскурсії до Києва, Москви, Новгороду, Севастополя, Криму, на Волгу тощо [5, с. 55 – 64].

Окрім різноманітних товариств, пізнавальні екскурсії організовувалися повітовими земствами. Так, М. Малиновський, описуючи роботу пересувного Казанського музею, подавав програму місцевих дводенних екскурсій-прогулянок, які були організовані Казанським повітовим земством: 1. В поле; 2. В яри; 3. На луку; 4. У ліс; 5. На болота; 6. На озеро; 7. На річку (струмок); 8. У сад; 9. На город; 10. На пасіку; 11. Погода; 12. Небо [6, с. 280 – 282].

Великого виховного значення у другій половині XIX – на початку XX століття набували екскурсії, організовані родинами. Свого часу П. Літвінський зазначав, що заміські прогулянки та екскурсії влаштовані батьками чи особами, які їх замінюють, є «бажаними» формами дозвіллевої діяльності школярів [7].

Описуючи практику організації та проведення сімейних екскурсій на сторінках періодики, важливою умовою правильної організації батьками цієї форми діяльності на дозвіллі, педагоги називали врахування вікових особливостей дітей. Так, наприклад, за свідченням П. Літвінського, старші підлітки можуть здійснювати не тільки далекі прогулянки, а й поїздки у містя, які викликають у них інтерес. Спираючись на власний досвід, П. Літвінський зазначає, що діти даного віку люблять змальовувати пейзажі за допомогою камери-обскури або фотографувати їх [7].

Як свідчить тогочасна педагогічна періодика, для батьків чи осіб, які їх замінюють, давалася окрема порада – завчасно самостійно ознайомитися з особливостями, традиціями, історичними пам'ятками, інфраструктурою місцевості, де дитина буде проводити літо чи куди поїде на екскурсію. Такі відомості радились зібрати за допомогою опитування місцевих жителів чи навіть відповідних фахівців [7]. Ще одна корисна порада стосувалася правильного розподілу освітнього навантаження та планування кількості прогулянок чи екскурсій. Так, педагоги радили ознайомлення школярів з місцевістю розподіляти не на одну прогулянку чи екскурсію, а на їх серію чи навіть кілька років. На їх думку, такий розподіл дозволяє врахувати вікові особливості дітей і посиленість розуміння та усвідомлення отриманих відомостей [7].

Висновки та перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Таким чином, прогулянки та екскурсії як форма дозвіллевої діяльності школярів у другій половині XIX – на початку XX століття визначалася корисною для різнобічного розвитку дітей, дозволяла формувати необхідні соціальні якості та навички. Напрямом подальшої розробки проблеми вважаємо розкриття тогочасних ідей у сучасній практиці роботи школи.

Література

1. Арепьев Н. Организация общеобразовательных экскурсий в средней школе / Н. Арепьев // Вестник воспитания. – 1901. – № 3. – С. 134–148.
2. Дьячков-Тарасов А. Дальние ученические экскурсии по горным и малонаселённым местностям / А. Дьячков-Тарасов // Вестник воспитания. – 1900. – № 4. – С. 78 – 98.
3. Ульяновский В. Экскурсии в средней школе / В. Ульяновский // Экскурсионный вестник. – [Книга 2-я]. – 1914. – С. 9 – 15.
4. Державний архів Харківської області Ф. 200 Харківське товариство розповсюдження в народі письменності 1869-1920. оп. № 1. спр. 534. Об экскурсионной работе клуба по внешкольному образованию, 1919, арк. 1–53.
5. Клопов А. А. Очерк добросельского народного общества (как опыт народной самодеятельности) / А. А. Клопов. – С.-Петербург, 1913. – 108 с.

6. Мединский Е. Н. Внешкольное образование, его значение, организация и техника [Второе издание, значительно дополненное и переработанное] / Е. Н. Мединский. – М. : Кн-во «Наука», 1914. – 328 с.

7. Литвинский П. Семейные праздники / П. Литвинский // Воспитание и обучение. – 1902. – № 5. – С. 176 – 177.

Корниенко Татьяна

ЭКСКУРСИИ КАК ФОРМА ОРГАНИЗАЦИИ ДОСУГА ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XIX – НАЧАЛЕ XX ВЕКА

В статье освещаются вопросы организации досуга школьников во второй половине XIX – начале XX века. Описываются экскурсии, путешествия и прогулки как формы организации досуговой деятельности. Дается характеристика основным социальным институтам, которые занимались организацией экскурсий и путешествий. Приведены примеры проведения экскурсий разных видов. Обращается внимание на сложности становления данной формы досуговой деятельности во второй половине XIX – начале XX века.

Ключевые слова: досуг, формы организации досуга, экскурсии, путешествия, прогулки, школьники.

Tetyana Korniyenko

EXCURSIONS AS A FORM OF ORGANIZING LEASURE TIME IN THE SECOND HALF OF THE XIXth AT THE BEGINNING OF THE XXth CENTURY

The article deals with the problems of organizing schoolchildren's leisure time in the second half of the XIXth – at the beginning of the XXth century. It describes excursions, trips and walks as forms of organizing leisure time. The main social institutions providing organizing the excursions and trips are named and characterized in the article. The article also gives the examples of making excursions of different kinds. The attention is paid to the difficulties of the development of the mentioned form of entertaining activity in the second half of the XIXth – at the beginning of the XXth century.

Key words: leisure time, forms of organizing leisure time, excursions, trips, walks, schoolchildren.